

## PAPER DETAILS

TITLE: TRK SAGIR KLTRNDE MIZAH EVIRISI ZERINE BİR İNCELEME

AUTHORS: Zeynep Oral

PAGES: 45-66

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3539678>

A. Zeynep ORAL\* 

**TÜRK SAĞIR KÜLTÜRÜNDE MİZAH  
ÇEVİRİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

**ÖZET**

Bu çalışmada kendilerine ait, zengin kültürel verimleri olan Türk Sağır Toplumunun mizah anlayışı ve komik anlatıları, Sağır çalışmaları ve Türk İşaret Dili çevirisi bağlamında ele alınmıştır. Çalışma, ülkemizde TİD, Sağır çalışma ve araştırmalarını desteklemek, katkı sunmak adına açılan tezli ve tezsiz yüksek lisans programlarında, işaret dili çevirisi derslerinde Sağır kültürü ve Sağır toplumun mizah unsurlarına yönelik bir farkındalık yaratmayı ve işaret dili çevirisinde mizahi unsurların aktarımında çeviri kararları ve stratejileri üzerine odaklanmayı amaçlamaktadır. Çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde işaret dillerinin genel özellikleri ele alınmış, ikinci bölümde genel mizah kuramlarına değinilmiştir. Üçüncü bölümde Sağır mizahı bu alanda yapılan temel araştırmalar çerçevesinde Sağır kültürü odağında irdelenmiştir. Son bölümde ise Türk Sağır toplumunda mizahi unsurlar ile komik anlatıların özellikleri Sağır bireylerin kendilerine ait Instagram hesaplarından, YouTube kanallarından, Sağır dernek ve federasyon gibi topluluklarda gözlemlenen verilerden hareketle somut verilere dayandırılarak açıklanmış ve gruplandırılmıştır. Bu veriler, işaret dili çevirisi bağlamında çevirmen stratejileri, kararları ve yaklaşımları odağında ele alınmıştır. Sonuç olarak bu çalışmada, Sağır mizahı konusuna odaklanılarak işaret dili, çeviribilim ve Sağır kültürü çalışmalarına katkı sağlamak amaçlanırken, günümüzde giderek sayıları artan işaret dili çevirisi ve araştırmaları programlarında mizah çevirisine yönelik ders içeriği, strateji ve uygulamaları çerçevesinde bir veri sunulmaya çalışılmıştır.

**Anahtar kelimeler:** Sağır kültür, Sağır mizahı, Türk İşaret Dili çevirisi, Türk Sağır toplumu

**A STUDY ON HUMOR TRANSLATION IN  
TURKISH DEAF CULTURE**

**ABSTRACT**

This study examines the sense of humor and jokes related to the experiences of the Turkish Deaf Community, which possesses a distinct heritage of culture. The analysis is conducted within the framework of Deaf studies and Turkish Sign Language Interpreting. The objective of this study is to increase awareness of the humorous features of Deaf culture and the Deaf community in sign language interpreting courses offered in both thesis and non-thesis master's programmes. The study aims to provide support and contribute to the field of Turkish Sign Language (TİD) and Deaf studies and research in our country. Additionally, it aims to examine translation decisions and strategies involved in conveying humorous elements in sign language interpreting. The study is developed in four main sections. The first half of the text examines the overall characteristics of sign languages, while the second part focuses on basic theories of humor. In the third chapter, Deaf humor is discussed with a focus on Deaf culture within the framework of basic research in this field. In the last section, humorous elements and the characteristics of funny narratives and deaf-experimented jokes in the Turkish Deaf society are explained and categorized based on concrete data, collected from popular Instagram accounts, YouTube channels of Deaf individuals and communities such as Deaf associations and federations. These data were discussed with a focus on translator strategies, decisions, and approaches in the context of sign language interpreting. This study aims to enhance the field of sign language interpreting studies and Deaf culture by examining the topic of Deaf humour. It seeks to provide data on course content, strategies, and practices related to translating humour in the growing number of sign language interpreting and research programmes.

**Keywords:** Deaf culture, Deaf humor, Turkish Sign Language interpreting, Turkish Deaf Community

\* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Fransızca Mütercim ve Tercümanlık Ana Bilim Dalı, Ankara / Türkiye. E-posta: [zen@hacettepe.edu.tr](mailto:zen@hacettepe.edu.tr) / Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Faculty of Letters, Department of French Translation and Interpreting, Ankara / Türkiye. E-mail: [zen@hacettepe.edu.tr](mailto:zen@hacettepe.edu.tr)

## Giriş

Temel iletişim dili işaret dili olan S/sağır ve işitme engelliler, geniş toplum içinde yerel-alt kültürler olarak kabul edilmektedir. (Dikyüva vd., 2015; Kubuş vd., 2016). İşiten toplum ve kendileri içinde oldukça heterojen bir yapıya sahip olan S/sağır ve işitme engellilerin bu yapıları, bireyin doğuştan sağır olması, dil edinimden sonra bir kaza, hastalık, travma vb. nedenlerle işitme yetisini kaybetmesi, zaman içinde yaşla birlikte işitme kaybına uğraması gibi unsurlarla biçimlenmektedir. Geniş toplum içinde işitme engelli ve sağır sözcükleri birbirlerini yerine kullanılabilmekte ve çoğunlukla işiten bireylerin sağır sözcüğünü nezaketsizlik olarak algılayarak kullanmaktan kaçındığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte alan yazınında “sağırılık” kavramı ve sağır bireylerin tanımlanmasında tıbbi/odyolojik ve sosyo-kültürel olmak üzere iki farklı yaklaşım söz konusudur (Bertin, 2010). Tıbbi/odyolojik yaklaşımda sağır bireyi tanımlarken “s” harfi küçük harfle yazılır. Odyolojik bakış açısında küçük “s” harfi ile yazılan sağır sözcüğü işitme kaybının fiziksel durumunu ifade eder ve zaman içinde hastalık, kaza, travma vb. nedenlerden dolayı işitme yetisini kaybetmiş, dil edinimi olduğundan sözlü dili kullanabilen ve kendini işiten toplumun bir parçası olarak gören bireyleri tanımlamakta kullanılmaktadır (Salmon, 2011, s. 44). Sosyo-kültürel ya da antropolojik yaklaşımda ise Sağır sözcüğü, kültürel bir kimliğin, Sağır topluma aidiyetin, öncelikli iletişim dili olarak işaret dilini kullanan, bu toplulukla ortak kültürü paylaşan Sağır bireyleri işaret etmektedir (Baillet, 2013, s.135).

İşaret dillerinin yapısına ilişkin ilk araştırmalar 1960’lı yıllarda dilbilimci William Stokoe’nin çalışmalarıyla ortaya çıkarak gelişmiştir. Sağır toplumu ve kültürünün ayrılmaz parçası olan işaret dilleri hakkında yapılan araştırmalar, Sağır toplumun kültürel yapısını farklı bağlamlarda ortaya koyarak alana katkı sağlamıştır. Bu çerçevede 1970’li yıllardan itibaren sağırılık olgusunu bir engellilik yerine bir varoluş biçimi ve kültürel bir olgu olarak ele alan Deaf Studies (Sağır Çalışmaları), Amerika’da 1970’lerde Sağır insanların kültürlerinin, tarihlerinin ve eğitsel uygulamalarının öğrenilmesinin önem arz ettiğine dikkat çekmek üzere çaba gösteren bilim insanlarının üretimlerinden doğmuştur (Kemaloğlu & Kemaloğlu, 2012, s. 4). Sağır kimliği ve kültürü odaklı “Sağır Çalışmaları”, Sağır toplumu kültür, tarih ve dillerine göre bir alt kültür olarak inceler ve kimliklendirirken tıbbi/odyolojik yaklaşımdan ayrılır (Baillet, 2013). Krentz (2009), Sağır toplumun kültürel gelişimi ve işiten toplumda belli bir yer edinebilmesi için benlik algılarının mümkün olduğunca pozitif olması ve kendi kapasitelerini farketmeleri gerektiğinin altını çizmektedir.

Sağır kültürü, işaret dilini ana dilleri olarak kullanan Sağır toplumun ortak alışkanlıklarını, ortak tarihlerini hem kendi içlerinde hem de işiten toplum içinde kuşaklardan kuşaklara iletilen ortak deneyimlerini, birikimlerini, yaşam şekillerini, sosyal kurallarını, davranış şekillerini, kültürel mirasını tanımlamak için kullanılmaktadır (Lane, 2005; Poirier, 2005). Sağır toplumunun ve kültürünün yaş günleri, evlilik yıl dönümleri, başarı öyküleri, ev, araba, vb. yeni alınan bir şeyi görkemli olarak kutlamaları, çok geveze olmaları, görselliğe ve taklide dayalı bir mizah anlayışlarının bulunması, aralarında evlenmeleri, tabularının işitenlere göre daha az olması gibi unsurlar Sağır insanların ortak noktasıdır (Delaporte, 2002). Genellikle ulusal ve uluslararası federasyonlar, dernekler, kulüpler bünyesinde bir araya gelerek spor organizasyonları, tiyatro, sanatsal faaliyet, yarışma vb. ortak etkinliklerde buluşan Sağır toplum, kendi aralarında güçlü bir dayanışma sergileyerek, kültür ve kimliklerine sahip çıkmakta ve Sağır olmalarıyla gurur

duymaktadır. (Butterfield'dan akt. Fırat, 2022). Sağır toplumun kültürü ve dünya görüşü ortak yaşantı ve deneyimle kullandığı işaret dillerine yansımakta ve bu diller kültürel izler taşımaktadır.

Ortak dilin alt düzeyini oluşturan şaka, mizah, alay içeren ifadeler Sağır toplumda sık sık kullanılmaktadır. Sağırın Instagram, Facebook, You Tube gibi sosyal medya platformlarında mizah başlığı altında şakalar, taklitler yaparak gülmekte ve eğlenmektedirler. İşiten toplumun mizah anlayışından çok farklı olan bu komik anlatılar, Sağır toplumun dünya görüşünü, işiten toplumu, algılama biçimlerini ve deneyimlerini yansıtmaktadır. Sağır toplum tarafından en çok takip edilen Instagram, Youtube kanallarında ve Sağır derneklerinde Sağırın birbirlerine anlattıkları komik yaşantılar, şakalar ve alayla karışık mizahi anlatılar kültürel bağlamda zengin veriler sunmaktadır. Bu veriler, Sağırın işiten topluma göre mizah anlayışlarının farklı olduğunu, aynı şeylere gülmedikleri, komik öğelerin kültürel olarak değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda İki farklı dünya ve kültür arasında köprü görevini üstlenerek işitsel-sözel bir dilden görsel-uzamsal bir dile çeviri aracılığıyla erişim sağlayan işaret dili çevirmenlerinin şaka, komik anlatılar gibi mizahi unsurları çevirmesi ve anlaşılır kılabilmesi zorlu bir edimdir. Nitekim işaret dili çevirmeninin işaret dili hakimiyetinin yanı sıra Sağır toplumun, kültürüne, düşünce biçimine, yaşantısına, alışkanlıklarına ve işiten toplumu algılama şekillerine hakim olması gerekmektedir. Bu bağlamda kültürden, kültüre, toplumdan topluma değişiklik göstermesi itibarıyla mizah unsurlarının ve yapılarının doğru yorumlanarak çevrilmesi, bu amaç doğrultusunda uygun strateji ve tekniklerin kullanılması önemlidir.

Bu çalışma, işaret dili çevirisi sınıflarında işaret dilinden konuşma diline ve konuşma dilinden işaret diline doğru yapılan mizah çevirisi altında işlenecek bölümde çeviri stratejileri ve yaklaşımlarını ele almadan önce öğrencilerin edinmesi gereken ‘Sağır kültürü ve mizahı’ farkındalığına yönelik olarak kaleme alınmıştır. Ülkemizde işaret dili çevirisi için belli programların ve sertifika programlarının açıldığı gözlemlenmekte ve işaret dili çevirmenleri çoğu durumda Sağır kültürü ve işiten kültürü olmak üzere çift kültürlü CODA’lar arasından alaylı olarak yetişmektedir. Yukarıda da söz edildiği üzere, Sağır Çalışmaları bir alan olarak gelişirken İşaret Dili araştırma alanı (TİD bağlamında) işaret dili çevirisi de önem kazanmakta, alanda yapılan akademik çalışmalar da artmakta ve çeşitlenmektedir. Dolayısıyla, aşağıda verilen incelemede işaret dili mizah çevirisine bir giriş yazını mahiyetinde Sağır kültürde mizah olgusu dünyada Sağır mizahına ilişkin alan yazınına katkı sağlayan araştırmacıların çalışmalarından hareketle TİD’e dayalı olarak irdelenmiş, oluşturulan araştırma bütüncesinden ve örneklerden hareketle ileride kurulacak veya hali hazırda varlığını sürdüren işaret dili çevirisine ilişkin araştırma programları (bkz. Ankara Üniversitesi Tömer İşaret Dili Yüksek Lisans Programı, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Disiplinler arası Türk İşaret Dili Çalışmaları ve Uygulamaları Tezsiz Yüksek Lisans Programı) çerçevesinde konu incelenirken TİD’den verilerle bir kuramsal anlatı örneklenmeye çalışılmıştır. Söz konusu çalışmada ele alınan örneklerin belli kategoriler altında incelenmesi, mizahın ‘öğretilebilir’ şekilde kategorilere ayrılarak betimlenmesi ve mizahı oluşturan öğeler Sağır toplum kültürü bağlamında ele alınmıştır. Zira, ancak bu unsurlar üzerinden yapılacak bir ‘kaynak metin analizi’ üzerine bir erek çeviri metin inşa edilebilecektir. Mizah çevirisinin zorlukları üzerine çeviribilim alan yazınında kaleme alınmış kuramlar ve yaklaşımlara ek olarak bu çalışmada Sağır mizahı konusuna odaklanarak çeviribilim, mizah çevirisi, işaret dili ve Sağır kültürü çalışmalarına katkı sağlama amaçlanmış, ve günümüzde sayıları artan işaret dili çevirisi ve araştırmaları programlarına da ders içeriği ve yaklaşımı oluşturabilecek bir referans sunulmaya çalışılmıştır.

## 1. İşaret Dillerinin Genel Özellikleri

Sağır toplumunun kültürel özelliğini yansıtan komik anlatıları ele almadan önce Sağır kültürünün ayrılmaz parçası olan işaret dillerinin yapısı, dilbilimsel özellikleri ile ilgili genel kavramlara değinmek uygun olacaktır. İşaret Dilleri S/sağır ve işitme engellilerin, kendi aralarında ve duyan konuşan bireylerle iletişim kurmak amacıyla kullandıkları, görsel-uzamsal dillerdir. Türk İşaret Dili, “Türkiye’de bulunan Sağır toplumunun kullandığı kendine özgü dil bilgisi, söz varlığı, kullanım özellikleriyle Türk Sağır toplumunun kültürünü yansıtan doğal, görsel-uzamsal bir dildir.” (Zeshan, 2003; Akalın, 2013; Kubuş vd., 2016; Oral, 2016). Her ülkenin S/sağır ve işitme engelli toplumunun kullandığı bir işaret dili vardır (Fransız İşaret Dili, Amerikan İşaret Dili vb.). Bu nedenle işaret dilleri evrensel değildir. İşaret dilleri evrensel olmamakla birlikte görsel-uzamsal yapıları dolayısıyla farklı ülkelerde yaşan S/sağır ve işitme engellilerin birbirleriyle iletişim kurabilmelerini mümkün kılmaktadır; nitekim Sağırların dünyayı görerek algılamalarıyla oluşan dünya görüşleri ve ortak deneyimleri bu iletişimi sağlamaktadır (Holcomb, 2016, s.365). S/sağır ve işitme engelliler özellikle uluslararası spor organizasyonları, toplantılar, tiyatro, güzel sanatlar vb. kültürel ortak faaliyetlerde birbirleriyle “uluslararası bir işaret sistemi” sayesinde anlaşabilmektedirler. (Sallandre, 2020, s. 10).

Her dilin olduğu gibi işaret dillerinin de kendine özgü birtakım kuralları vardır ve konuşma dillerinden türememiş doğal dillerdir. Türk İşaret Dilinde cümlelerin yapımı TİD dil bilgisi kurallarına göre gerçekleşmektedir. Ayrıca işaret dilleri konuşma dillerindeki kelimelerin işaret karşılıklarının ardı ardına yapılmasıyla oluşturulan bir dil değildir. (Kubuş vd., 2016). Bu nedenle sadece işaretleri bilmek Sağırlarla iletişim kurmak için yeterli olmamaktadır.

İşaret dillerinde dilsel yapıların üretimi vücudun ön kısmında ve bel seviyesine kadar olmak üzere işaret alanında eş zamanlı olarak gerçekleşir. Örneğin “Ben çok çalışıyorum” sözcesinin üretiminde işaretleyicinin çalışmak işaretini tekrarlaması ve yüz mimikleriyle çok çalıştığını desteklemesi eş zamanlı olarak gerçekleşmektedir. Konuşma dillerinde ise bu üretim ardışıktır. İşaret dillerinin dilbilgisinde, temel olarak işaretin oluşması ve işaret dilinde sözce yapımını düzenleyen kurallar bulunmaktadır. (Moody vd. 1998, ss. 50-51). İşaret dili alanında önemli araştırmalar yapan dilbilimciler işaret dillerinin ikonik yani gösterimsel yapısından hareketle işaret dili alanında yapılan dilbilimsel çalışmalara göstergebilimsel bir bakış açısı getirmişlerdir (Cuxac, 2000; Lakoff & Turner, 1989; Taub, 2001). İkonik göstergeler Sağır toplumun deneyimi, kültürü ve dünyayı görerek algılama biçimi doğrultusunda oluşmaktadır. İkoniklik bir sözcüğün anlamı ile yapısı arasındaki ilişkinin nedensiz olmayıp fiziksel benzerliklere dayanmasıdır (Lakoff & Turner 1989; Taub, 2001). İşaret dillerinin gösterimsel özelliği anlam üretiminde temel yapılardan biridir. Bu yapılar standart işaretler, parmak abecesi ve parmakla işaret ederek göstermek gibi yapılardan ayrılmaktadır. Gösterimselliğin zihinsel modellerdeki görünümüne bakıldığında, iki varlık arasında karşılaştırma (benzerlik açısından) yapılırken, yapı koruyucu uyumlar (structure-preserving correspondences) oluşturulmaktadır (Taub, 2001). Böylece, varlığın yapısı algılanıp bu yapı başka bir varlığa aktarılmaktadır. İşaret dillerinde, anlamlı birimlerden oluşan dördü ele ait, dördü ise el dışı hareketler içeren sekiz sesbilimsel parametre bulunmaktadır. Bu özellik Türk İşaret Dili (TİD) için de geçerlidir. Bu parametreler aşağıdaki gibidir (Cuxac, 2000, s.23; Dikyuva vd., 2015, ss.101-115):

- **Elin şekli:** Elin açık, kapalı, parmakların düz, kıvrık, vb. kullanılması.

- **Elin yönelimi:** Elin yönü (sağ, sol, çapraz, ön, arka, yukarı, aşağı vb.).
- **Elin Konumu:** İşaretin yapıldığı yer, baş seviyesi ya da üstü, gövde, omuz, çene vb.
- **Elin hareketi:** Kolun, bileklerin, parmakların ve elin büyükçül ve küçükçül hareketi.

Bu parametrelerin dışında el dışı hareketlerden oluşan ve işaretler gibi dilbilgisel ve anlamsal yapıları barındıran dört parametre bulunmaktadır:

• **Gözler ve kaş hareketleri:** İşaret dillerinde gözlerin odaklanması, karşılıklı konuşmada nesne ve kişi gibi göndermeleri belirleyerek dilsel bilgiyi aktarmaktadır. (Liddell, 1980). İşaret dili alanyazınında kaş hareketlerinin sözdizimsel rolü olduğu ve diğer el dışı işaretlerle birlikte kullanıldığında bürünsel role sahip olduğu öne sürülmektedir (Wilbur 2000, 2003; Wilbur ve Patschake, 1999'dan akt. Makaroğlu, 2012, s. 12).

• **Yüz ifadeleri:** Dudak, yanak ve çene olmak üzere yüzde farklı bölgelerin hareketiyle gerçekleşmektedir.

• **Vücut hareketleri:** İşaret alanı içinde işaretleyicinin vücudunu nesne ve kişi gibi göndermelere, iletişimde söz alan kişiye göre sağ ve sola göre konumlandırması, sağa, sola hareket ettirmesidir.

• **Ağız jest ve hareketleri:** Ağız jestleri işaret dilinin bir parçasıdır ve konuşma diliyle bir bağlantısı yoktur. Örneğin Türk İşaret Dilinde “ölü” işaretinin üretiminde dilin dışarı çıkması buna örnek olarak gösterilebilir. Ağız hareketleri ise S/sağır ve işitme engellilerin konuşma dilinin etkisiyle işaret üretiminde kullanılan hareketlerdir. (Dikyuva vd., 2015, ss.116-117). Bu hareketler konuşan ve duyan kişinin dudak ve ağız hareketlerinin taklit edilmesiyle meydana gelmektedir.

Yukarıda belirtilen tüm bu hareketler belli bir işaret alanı içinde gerçekleşmektedir. Çevirmen çeviri sırasında vücudunu konuşan ya da işaretleyicinin söylemine göre konumlandırır.

Cuxac (2000) işaret dilinde anlam üretiminde birbirlerinden farklı iki temel yapının bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki “grand iconocité” (büyük ikonosite) ya da transferler (aktarımlar), diğeri ise standart işaretler, parmak abecesi ve de parmakla işaret etmek, göstermektir. Büyük ikonosite terimi halen TİD ile ilgili çalışmalarda geçmemekle birlikte işaret dillerinin ortak özelliğinden biridir. Büyük ikonositide bir olayı anlatırken, bir nesneyi ya da kişiyi betimlerken görselleştirmek, hikâyeleştirmek söz konusudur. Transferlerin kullanıldığı yapı dört ayrı transfer (aktarım) şeklinden oluşmaktadır:

• **Şeklin ve boyutun aktarımı:** Elin veya vücudun bahsedilen nesne ya da varlığın şekli ve boyutunu alması, bu aktarımda TİD’de de kullanılan ebat ve şekil göstericiler ile sınıflandırıcılar söz konusudur. Sınıflandırıcılar nesneleri, şekilleri ve nesne kullanımlarını sınıflandırmaya yarayan çok bileşenli, birden fazla işaret değişkesine sahip karmaşık işaret öbekleridir (Özyürek vd. 2010; Arık, 2013).

• **Bir olayın, durumun aktarımı:** İşaretleyicinin olay ya da durumu işaret alanı içinde görselleştirerek aktarması,

• **Kişilerin aktarımı:** İşaretleyicinin gönderme yaptığı kişiye fiziksel görünüşüne ve karakter özelliklerine öykünmesi,

• **Çift aktarım:** İşaretleyicinin aynı anda hem bir kişiye öykünmesi hem de bir durumu, olayı aktarmasıdır (Cuxac, 2000).

Transfer (aktarım) ve büyük ikonosite Sağır toplumun mizahi ve komik anlatılarında çok belirgin olarak gözlemlenmektedir. Aşağıdaki bölümlerde bu aktarım türlerinin işaret dili çeviri sürecindeki yapıları irdelenecektir.

## 2. Mizah Kuramları

Mizah, genel mizah kuramları, dilbilimsel mizah kuramları ve sosyal mizah kuramları olarak farklı alanların inceleme konusu olmuştur. Mizahi, unsurlar üretildikleri dil ve kültürün izlerini taşımaktadır. Kültür, toplumların mizah anlayışları, komik anlatıları, gülme biçimleri üzerinde etkili olmaktadır. Kültürden kültüre farklı olan mizah, gülme ve komik anlatılar iletildikleri düzgüler bağlamında sözel, yazılı ve görsel olarak da birbirinden ayrılır. Sağır toplumunda mizah, komik anlatılar ve şakalar tamamen görsel yollarla ifade edilmektedir. Sağırılar dünyayı gözleriyle anlamlandırmakta ve kavramaktadırlar. Türk Sağır toplumunun komik anlatıları, mizah anlayışları, farklı ülkelerin Sağır toplumlarından farklı olabilmektedir. Türk Sağır toplumuna özgü komik anlatı, gülme ve mizahi unsurları ele almadan önce genel olarak mizah kuramlarını ele almak uygun olacaktır.

Kültürden, kültüre, dilden, dile, toplumdan, topluma değişiklik gösteren mizah kavramı için farklı tanımlamalar yapılmıştır. John Morreall'a göre mizah "uyumsuz bir durumdan kaynaklanan gülmedir" (Morreall, 1997, s.90). Stephen Leacock mizahın "yaşamı yorumlamanın bir şekli" olduğunu belirtirken, (Öğüt Eker, 2009, s.169) Kierkegaard, mizahın temelinde aykırılık ve çelişki olduğunu ifade eder (Güler & Güler, 2010, s. 245). Bu tanımların dışında (Raskin, 1985; Attardo, 1994) mizahı dilbilimsel bağlamda inceleyerek bu alanda ilk çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Raskin mizahı uyumsuzluk, rahatlama ve üstünlük kuramı olarak üç şekilde sınıflandırmıştır. Immanuel Kant'ın temellerini attığı uyumsuzluk kuramı alışlagelmişin dışında birbirine uymayan, uyumsuz ve zıtlık yaratan olay ve durumlarda insanların gülme eğiliminde olduğunu ifade etmekte, insanlar mantıksız, beklenmedik bir durumla karşılaştığında, bu olaylara şaşırarak gülmekte ve mizahi unsurlar oluşmaktadır (Berger, 1976; Palmer, 1994). Vandaele (2010) bu kuramı bilişsel kurallara aykırı hareket edildiği durumlar olarak tanımlamaktadır. Üstünlük kuramında insanın kendini üstün gördüğü kişiler ve durumlarda hissettikleri söz konusudur. Özünlü (2000) bu kuramı "herhangi bir gülmece ögesini ya da fıkrayı okuyan, ya da duyan, ya da seyreden bir kimse, olay kahramanının yaptığı yanlışlığı kendisinin yapmayacağından emin olarak, kendisini gülmece kahramanından daha üstün hisseder, bir rahatlama duyar, bu durumu hoşuna gider ve güler." şeklinde tanımlamaktadır (Özünlü, 2000, s. 21). Freud tarafından geliştirilen rahatlama kuramı şiddet, cinsellik, vb. insanlarda gerilim yaratan bastırılmış duyguların açığa çıkartan durum ve olaylar karşısında insanın gülerek rahatlamaını ifade etmektedir. Rahatlama kuramı mizahtan çok bir gülme kuramı olarak ifade edilebilir (Mulder & Nijholt, 2002'den akt. Panichelli, 2007, s. 39). Geleneksel mizah literatüründe Victor Raskin'in (1985) Senaryo Temelli Anlambilimsel Mizah Teorisi (SSTH) önemli bir yere sahiptir. Raskin'in kuramı genellikle bir uyumsuzluk teorisi olarak sınıflandırılırken, Raskin kuramını dilbilimsel bir temele oturatarak şöyle tanımlamaktadır: "İdeal olarak, dilbilimsel bir mizah teorisi, metnin komik olması için gerekli ve yeterli dilbilimsel koşulları belirlemeli ve formüle etmelidir." (Raskin 1985, s.47) Raskin 'in sözlü mizah üzerine temellendirilmiş kitabı teorik ve pratik olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Teorik bölüm kelime oyunları, belirsizlik tetikleyicileri, mizah teorileri ve çok kiplilik üzerine bir analiz içerirken, pratik bölüm cinsel mizah, etnik mizah ve politik mizah üzerine ampirik örnekler sunmaktadır. SSTH'nin ana hipotezi şöyledir: Bir metin iki senaryo ile kısmen

ya da tamamen uyumludur ve metnin uyumlu olduğu iki senaryo da özel anlamda zıttır (Raskin, 1985, s.99). Raskin'e göre senaryo: sözcüğü çevreleyen ya da onun tarafından çağrıştırılan büyük bir anlamsal bilgi yığındır. Senaryo, anadili konuşucusu tarafından içselleştirilmiş bilişsel bir yapıdır ve anadili konuşucusunun dünyanın küçük bir bölümüne ilişkin bilgisini temsil eder. Her konuşmacı, belirli rutinler, standart prosedürler, temel durumlar vb. hakkındaki bilgisini temsil eden oldukça geniş bir sağduyu senaryosu repertuarını içselleştirmiştir (Raskin, 1985, s.8). Raskin, bir şakada, can alıcı noktaya kadar her zaman birbirine karşıt iki farklı senaryo tanımlanabileceğini açıklar. Sadece bu belirli anda kahkahayı tetikleyerek bir senaryodan diğerine geçiş mümkün hale gelir. Can alıcı nokta, dinleyicinin farkına vardığı anı temsil eder. (Raskin, 1985). Attardo (1994) mizahı bilişsel, toplumsal ve psikoanalitik olarak üç ana başlık altında değerlendirmiş, bu kavramları da alt kategorilere ayırmıştır. Buna göre bilişsel başlığın altında uyumsuzluk ve çatışma, toplumsal başlığının altında düşmanlık, saldırganlık, zafer, alay ve aşağılama, psikoanalitik başlığının altında ise rahatlama, yüceltme, özgürleştirme ve ekonomi kavramları yer almaktadır. Raskin'in Senaryo Temelli Anlambilimsel Mizah teorisinden hareketle Attardo Genel Sözlü Mizah Teorisi'ni ortaya koymuştur (2019). Attardo bu teoride şakaların bileşenlerini, birbirleriyle olan ilişkilerini, şaka metinleri arasındaki benzerlik derecesini ve genel olarak mizahi metinler arasındaki farklılıkları tanımlamak için bilgi kaynakları olarak nitelendirdiği dil, anlatı stratejisi, hedef, durum, mantıksal mekanizma, isotopların kaşıtılığı (mizahi ögenin olduğu kaynak kültür ve alımlandığı erek kültür) olmak üzere altı kategori önerisinde bulunur (2019, s.5). Attardo daha sonra *Translation and Humour: An Approach Based on the General Theory of Verbal Humour (GTVH)* adlı kitabında bu parametreleri mizah çevirisi bağlamında ele alır. Edimbilim ve kültürler arası söylem çözümlemesi alanında çalışmalar yapan Kerbrat-Orecchioni (1981) mizahın edimbilimsel boyutuna dikkat çekerek hedefi gülme eylemi yaratan bir metin olarak tanımlamıştır. Mizah, görsel mizah, figüratif mizah, sözlü, görsel-işitsel ve yazılı olarak farklı kategorilerde incelenebilir. (Öngören, 1998, s.37). Görsel mizah, daha çok pandomima, taklit ve diğer hareketlerde görülmektedir. Figüratif mizah ise karikaturaleri içermektedir. Sözcüklerle oluşturulan sözlü mizah, yazılı ya da sözlü olarak dile getirilebilir.

Décuré (2015) mizah ve gülme kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılmaması gerektiğini belirtirken mizahın sözlü ve yazılı dilde kullanarak eğlendirmek, düşündürmek, güldürmek ya da gülümsetmek, gergin bir ortamı yumuşatmak, tuhaf bir ögeyi işaret etmek, öne çıkarmak gibi ince bir espriyle kasıtlı ve istendik bir şekilde oluşturulduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan mizahi özellikler taşıyan gülme, komik olarak hissedilen, beklenmedik, tuhaf, uyumsuz bir durum karşısında gerçekleşen istemsiz bir refleks, bir cevaptır (Décuré, 2015, s. 38). Gülmenin toplumsal boyutuna dikkat çeken (Morreall, 1997), gülme eylemini, güzel bir yemeği paylaşmaya benzetmektedir. Éric Smadja (1993) kültürel bir olgu olan gülmenin toplumdan topluma farklılık gösterdiğini belirtirken toplumsal sınıf, sosyo kültürel yapı, gülmece ögesinin amacı, kim tarafından iletildiği ve neye hizmet ettiği gibi unsurlarla doğru orantılı olduğunu ve bu bağlamda çok anlamlı, çok fonksiyonlu ve çeşitli biçimlerde olduğunun altını çizmektedir.

### 3. Sağır Mizahı ve Sağır Kültürü

Sağır mizahı yeni bir çalışma konusudur. Dünyada Sağır toplumla ilgili yapılan araştırmalar arasında özellikle Sağır mizahı, Sağır kültür bağlamında ele alınmaktadır. Sağır Çalışmaları'nın yaygınlaşması ile engellilerin haklarını ve engelsiz erişimi önceleyen BM Engelliler Hakkında Sözleşme, AB Engellilik Stratejisi gibi uluslararası düzenlemelerle oluşan toplumsal farkındalıkla



birlikte bu alanda akademik araştırmalar ivme kazanmış, işaret dilleri ve Sağır kültür üzerine yapılan çalışmalar, farklı ve çeşitli açılardan ele alınmaya başlamıştır. TİD araştırmalarında özel olarak Sağır mizahına yönelik bir çalışma yer almamakla birlikte 2022’de Onur Sömen *Türk Sağır ve İşitme Engelli Halk Bilimi* başlığı altında yaptığı doktora tezinde Sağır mizahını halk bilim açısından ele almıştır. Bu bölümde Sağır mizahı ile ilgili literatüre temel olan araştırmacıların görüşlerine yer verilecektir.

Sağır mizahi ile temel literatürün İngiliz (BSL) ve Amerikan İşaret Dili (ASL) üzerine yapılan çalışmaları kapsadığı görülmektedir. Literatürde yer alan araştırmacılar arasında M.J. Bienvenu, G. Bouchaveau gibi Sağırılar da bulunmaktadır. İlgili literatürde J. M. Bienvenu, (1994), *Reflections of American Deaf Culture in Deaf Humor*, Guy Bouchaveau (1994), *The Deaf way Perspectives from the International Conference from Deaf World*, Rachel Sutton-Spence ve Donna Jo Napoli (2012), *Deaf Jokes and Sign Language Humour*, Suzan D. Ruherford, (2014), *Funny in Deaf. Not in Hearing*, Delaporte (2022) *Les Sourds C’est Comme Ça*, Perez ve Klimkova (2016), *Linguistic and cultural determinacy of Deaf humour temel kaynakları oluşturmaktadır*. Sağır toplumunu işiten toplumdan ayıran en belirgin özellik iletişim modalitesi ve temsildir. Nitekim Sağırılar işitemediklerinden görme organı olan göz ve bakış, görerek algılama ve anlamlandırmaya dayanan bir kültürü inşa ederler. Buna paralel olarak görsel kültür, Sağır mizahın oluşmasında anahtar rol oynamaktadır. Bu özellik Sağır mizahı üzerine çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından da dile getirilmiştir. (Bienvenu, 1994, Delaporte, 2022; Perez & Klimkova, 2016; Sutton-Spence & Napoli, 2012, Bouchaveau, 1994). Görerek algılama, dudak okuma, işaret dili kullanma ve işiten toplumun bir parçası olarak yaşama, toplumda temsil ediliş, yerleşik ön yargılar gibi unsurlar zaman içinde Sağır toplumun kültürünün oluşmasında belirleyici olmuştur (Koch, 2016). Bouchaveau, (1994) Sağır mizahının oluşması için Sağırılıarın dernekler, federasyonlar, çeşitli kulüpler bünyesinde, tiyatro, dans, el sanatları, spor müsabakaları vb. faaliyetlerde belli bir mekanda toplanarak, fikirlerini, yaşam tarzlarını, proje ve sorunlarını paylaşmasının en önemli rolü oynadığını belirtmektedir. Bouchaveau, bu toplantılarda Sağırılıarın standart işaret dili kullanımının yanı sıra işaretleri kendi anlamlarının dışında komik öge yaratabilecek şekilde kullandıklarını ve buna güldüklerini ifade eder. Araştırmacı kitabında bu işaretlerin kullanımını fotoğraf kareleri halinde göstermiştir (1994, s.29). Bouchaveau, Sağır mizahının nesilden nesile aktarılmasında yetişkin Sağır bireylerin Sağır çocuklara görsel kültür ve buna bağlı olarak Sağır algısını aktardıklarını da belirtmektedir. Çoğunlukla bir arada dayanışma içinde yaşayan Sağır toplumda gülme Sağırılıarı yakınlaştıran ortak bir öğedir ve nesilden nesile aktarılır. (Sutton-Spence & Napoli, 2012, s. 312). Türkiye’de de genellikle Sağırılıarın çeşitli dernek, kulüp, federasyonlar bünyesinde biraraya gelmeleri bu özelliği yansıtmaktadır. Bouchaveau (1994), Sağır mizahının analizinde önemli olan başka bir noktanın da mizahın yaştan yaşa farklılaşması ve değişkenlik göstermesi olduğunu belirtir. Fiziksel ve ruhsal değişimlerin yaşandığı ergenlik döneminde, Sağır gençlerin, birbirleriyle cinsel içerekli alayla karışık şakalar yapması kızlar ve erkekler arasında iletişimin bir parçasını oluşturmakta, bu şakalarda işaret dilinin kullanımı yanında el dışı hareketler ve görsel unsurlar komik öğeyi yaratmaktadır. Guy Bienvenu (1994), *Reflections of Deaf culture in Deaf Humor* başlıklı kitap bölümünde Amerikan kültürü ve Sağır mizahı arasındaki ilişkiden hareketle kişisel gözlemlerine dayandırarak Sağır mizahını mizahın görsel doğası, işitme duyusunun olmamasından kaynaklanan mizah, dilbilimsel bir perspektiften mizah ve azınlık grup olmaya karşı bir yanıt olarak mizah olmak üzere dört kategoriye ayırır.

Rachel Sutton-Spence ve Donna Jo Napoli tarafından 2012 yılında yayımlanan *Deaf jokes and sign language humor* adlı makale ana akım kültür ve araştırmacılarca sıklıkla göz ardı edilen ve çok çeşitli bir azınlık kültüründe mizahın önemini vurgular. Bu makalede de Bienvenu (1994); Bouchauveau (1994) ve Delaporte'un (2002) belirttiği üzere görsel deneyimin Sağır mizahının oluşmasına etkisinin önemi vurgulanmaktadır. Makale, üç ana bölüme ayrılmıştır. "Sağır mizahı ne içindir?" başlıklı ilk bölümde iki yazar, genellikle sosyolojik veya psikolojik alanlarda araştırılan bir yön olan mizahın işlevine odaklanmıştır. Mizah, alıcılar ve onu üretenler için yararlı ve işlevsel olabilir: "Herhangi bir kültürde mizahın komedyene ve/veya izleyiciye zevk vermesi, eğlendirmesi ve güldürmesi beklenebilir. Ayrıca topluluk üyelerinin deneyimlerini paylaşmasına, komiklik veya şaka yapanla izleyici arasında bir bağ oluşmasına olanak tanır" (Sutton-Spence, & Napoli, 2012, s. 312). Bu özellik, Sağır azınlık içinde çok önemlidir; çünkü birçok yeni üyenin uzun süredir gizledikleri ya da görmezden geldikleri Sağır kimliklerini bulmalarını ve sergilemelerini sağlar. Yazarlar tarafından bireyselleştirilen bir diğer işlev ise mizahın Sağır'ların kendi içlerinde oluşturdukları gurubu desteklemek için kullanılabilmesidir. Sağır mizahı, topluluğun yeni üyelerine kendi toplumlarının kurallarını öğreterek ve mevcut üyeler için bu kuralları pekiştirerek Sağır iç grubunu desteklemektedir. Bu unsur Bouchauveau'nun (1994) görüşünde de yer almaktadır. Çalışmanın ikinci bölümü, işaret dilinden kaynaklanan mizah türünü tanımlamaktadır. Sutton-Spence ve Jo Napoli mizahın dilbilimsel perspektifini "İşaret diliyle oynamak" olarak adlandırarak bunu üç başlıkta ele almıştır: Yeni ve görsel temsil gücü yüksek işaretlerin, özellikle yüz ifadesi ve el dışı hareketleri kullanarak yaratılmasının bir sonucu olarak mizah, işaretlerin iç yapısıyla oynayarak yaratılan mizah ve konuşma ve işaret dillerinin biçim ve anlamını harmanlayarak oluşturulan mizah. (Sutton-Spence & Napoli, 2012, ss.314-315). Mizah, konuşma ve işaret dillerinin biçim ve anlamını harmanlamak için iki dilli mizahın kullanılmasından" kaynaklanır. İlk özellik klasik geleneksel Sağır mizahı olarak adlandırdıkları şeydir, yani bir anlatının işaret diliyle icra edilme şeklinin sonucudur. İşiten insanlar bu komik anlatı ya da şakanın sonunda bir uyumsuzluk ya da gülmeye neden olan can alıcı bir cümle, komik bir çözüm veya bir hikayede alışılmadık bir sonuç bekleyebilirken, Sağır hikayesinde mizah etkisine neden olan şey, sahnelerin görsel olarak gerçekleştirilme şekli ve karakterlerin eğlenceli görüntülerle nasıl yaratıldığıdır. Bu tür işaret mizahında, el dışı işaretler dilsel unsurlarla birlikte dili yeni ve eğlenceli boyutlara taşıyan performanslar yaratır. Yazarlara göre, mizahi etkiye sahip yeni ve ayrıntılı görsel imaj oluşturma ana stratejisi, tüm işaret dillerinin ortak özelliği olan sınıflandırıcıların kullanılmasıdır. Elbette, her dilde olduğu gibi, görsel bir imgenin hangi yönünün sunulacağına karar vermek ve ardından bunları yeni ve son derece görsel bir şekilde temsil etmek için beklenmedik (ancak yine de mantıklı) sınıflandırıcı yapıları seçmek için kavramsal yaratıcılık gerekir. İşitme engelli yetişkinler ayrıca, karakterlerin kapsamlı bir şekilde taklit edilmesinin, rollerin değiştirilmesinin, hikaye anlatıcısı tarafından kişinin aktarılmasının bile eğlendirici olduğunu belirtmektedir. Burada kişilere, hayvanlara ve nesnelere öykünme, yani transfer yoluyla taklit söz konusudur. Komik anlatıyı hikayeleyen ya şaka anlatan tarafından somutlaştırılan özneye ilgili olarak, genellikle doktorlar, öğretmenler, sosyal hizmet uzmanları gibi görsel olmayan, sesle ilgili, grup dışı üyeler olarak tanımlanan kişiler vardır. İşaretleyiciler ayrıca hayvan ve meyve, rüzgâr, araba gibi cansız nesnelere de insan duyguları katarak canlandırabilir, bu özellik eğlendirici olabilmektedir. Burada daha çok gözler ve yüz ifadeleri gibi el dışı hareketlerle nesnenin hareketi ve ruh hali gösterilir (Sutton-Spence & Napoli, 2012, s.318). Bu özellik işaret dilinde çocuklara yönelik olarak anlatılan fabllarda da büyük ölçüde kullanılmaktadır. Diğer araştırmacıların da belirttiği üzere (bkz. Bouchauveau,1994;

Bienvenu, 1994; Delaporte, 2022) Sağır mizahının bir diğer önemli parçası da yüz ifadesidir. Komik öge, yüz ifadesinin büyük ya da küçük işaretlerle abartıldığında ve karikatürize edildiğinde izleyiciler için eğlenceli olmasının ve işaret dilini kullananların dil becerilerini sergilemelerine olanak sağlamasının yanı sıra, Sağırlar arasında kendini Sağır toplumdaki çok işiten toplumun bir parçası gibi görmek isteyen (oralist yöntem işitme cihazı ve kohler implant kullanan) kişilere karşı da bir savunmadır. Kalitesiz bir tercümanın ya da işaret kullanımını yasaklayan sert bir oralist öğretmenin karikatürü, onları gülünç ve dolayısıyla daha az tehditkâr gösterir (Sutton-Spence, 2012, ss. 316-317). İşaretlerin iç yapısıyla oynamak" yoluyla yaratılan mizahla ilgili olarak, hikâye anlatıcısının bir işareti oluşturan şemalardan birini, komik hale gelen ek bir anlam vererek değiştirme yeteneğini vurgulanır. Bu şekilde, geleneksel parametrenin alışılmadık bir uyarlaması sayesinde yeni bir işaret yaratılmaktadır. Sağır Mizahı alanındaki araştırma ve çalışmalar Sağır mizahının Sağır kültürünü oluşturan önemli bir bileşen olduğunu göstermektedir. Sağır mizahı Sağır toplumun iç yapısının, işiten toplum ve diğer engelli grupları arasındaki konumlarının, kendi temsillerinin algılanmasında belirgin veriler ortaya koymaktadır. Her ne kadar mizah kültürden kültüre farklılık gösterse de Sağır olma durumu, görerek algılama dünyadaki farklı Sağır toplumlarının deneyimlerinin evrensel olduğunu ve dünyanın dört bir yanından Sağır bireylerin bir araya gelmeleri durumunda dil engellerini aşarak iletişim kurabildiklerini ve işitme yetilerinin olmamasının dezavantajları, işiten toplum karşısında bazı avantajları ile ilgili yapılan şakaları anlayabildikleri gözlemlenmiştir (Bouchauveau, 1994; Perez & Klimkova, 2016; Sutton-Spence & Napoli, 2012). Bahan (2006), Sağır toplumun kendi içinde dayanışma içindeyken işiten toplumu dış grup olarak nitelendirdiğini ve aralarında işiten toplumla alay eden çeşitli komik anlatılar üretmek çok eğlendiklerini belirtir. Delaporte (2002) Sağırların güldüğü anlatıların Sağır birey tarafından uydurulması, Sağırları konu etmesi gerekmediğini, bu anlatıların sadece Sağırları güldürmesi şartıyla komik anlatılar olarak tanımlanabileceğini dile getirmektedir. Perez ve Klimkova (2016, ss. 109-110), mizah bağlamında Sağır kültürünün farklı yönlerini aşağıdaki gibi sınıflandırmışlardır:

- Sağır toplumun işiten toplumla olan ilişkisinde iletişim modalitelerinin farklı olmasından kaynaklanan yanlış anlaşılmalara ve iletişim kopukluğundan dolayı Sağır toplumun kendini öteki olarak görmesi, Sağır toplumun işiten toplum içinde bir azınlık olması ve Sağırların bu olguyla mücadele etmesi;
- Sağır toplumun heterojen yapısı gereği kendi içlerinde çatışması. Örneğin, Sağır olmayı kabul etmeme, kohler implant, işitme cihazı kullananlarla, kendini işiten topluma ait hissetmek isteyenlerle ilgili şaka yapma, iğneleme ve komik anlatılar üretmesi;
- Mizahi unsurun oluşmasında önemli bir yeri olan işaret dili kullanımına ilişkin unsurlar. Yeni işaretlerin üretimi, istendik olarak muğlak işaret kullanımı, işareti yaparken konumunu ya da hareketini farklı yaparak komik ögenin yaratılması.

Sağır mizahın aynı zamanda Sağır dernek ya da bir gruba sonradan dahil olan Sağır bir bireye Sağır kültürünü ve geleneklerini öğretmek ve grup içinde dayanışmayı kuvvetlendirmek gibi bir etkisinin olduğu belirtilmektedir. (Sutton-Spence & Napoli, 2012; Delaporte, 2022). Sağır mizahı işaret dilini öğrenen işitenler üzerinde de Sağır dünyasını ve kültürünü anlamak bağlamında etkili olmaktadır. CODA çevirmenler tarafında anlatılan kuş fıkrası buna örnek gösterilebilir: Ormanda bir büyük ağacın dalına on iki kuş konmuştur. Bir avcı yaklaşır ve tüfeğiyle ateş eder, ancak avcı sarhoştur ve hedefi ıskalar, tüfeğin sesiyle daldaki on kuş uçarak uzaklaşır ama iki kuş dalda durmaya devam eder. Bunun nedeni ise kuşların sağır olmasıdır. Sağırlar bu fıkrayı özellikle işiten

ve işaret dilini öğrenen birine anlatarak işiten kişiye sağırın dünyasını mizah yoluyla anlatmaktadır. Bu Türk Sağır toplumu ve diğer ülkelerdeki Sağır toplum tarafından da bilinen bir fıkradır. Aynı fıkrayı Fransız Sağır toplumunda da anlatılmaktadır (Delaporte, 2002, s.273).

Türkiye’de yaşayan S/sağır ve işitme engelliler Türk Sağır toplumunu oluşturmaktadır. Bu toplum Türkiye’nin dört bir köşesinde daha çok işitme engelliler/Sağırılar federasyonu ve dernekleri içerisinde yer alan, ulusal ve uluslararası tiyatro, film gibi sanatsal etkinlikler yürüten, lisanslı sporcular yetiştiren çok zengin bir altkültür” (Dikyüva vd. 2015, s. 47). Derneklerde kadın ve erkekler olarak sık sık buluşan S/sağır ve işitme engelli bireyler, boş zamanlarında okey, tavla, vb. oyunlar oynamakta, birbirleriyle şakalaşarak, güzel vakit geçirmektedir. Bu durum Sağır toplumun diğer engel gruplarına göre daha mutsuz ve üzgün oldukları gibi yerleşik bir önyargıyı da çürütmektedir (Delaporte, 2022, s.267).

Dünyada Sağır toplumla ilgili yapılan araştırmalar arasında özellikle Sağır mizahı Sağır kültür bağlamında ele alınmaktadır. Türk Sağır toplum You Tube, Facebook ve Instagram gibi sosyal paylaşım platformlarını aktif bir şekilde kullanmaktadır. Sağırın sosyal platformları aktif olarak kullanarak komik anlatıları paylaşması ile farklı ülkelerin Sağır toplumlarının birbirlerinin mizah anlayışı ve kültürüne de erişimini mümkün kılmaktadır. Bu platformlarda bazı Sağırın kendilerine ait sayfa ve kanallarda Sağır mizahı bağlamında çeşitli komik anlatılar paylaştıkları, bunların Sağır toplutarafından oldukça beğeni gördüğü ve yorumların yapıldığı saptanmıştır. Geniş kitleye açık olan bu kanallar Sağırın çok güldüğü ve hoşça vakit geçirdiği platformlardır. Bu kanallar incelendiğinde Sağırın güldükleri ve şaka olarak kabul ettikleri anlatıların geniş toplumun mizah anlayışından ayrılan yapıları olduğu gözlemlenmiş ve Sağır kültürüne özgü komik yapılar tarafımızca başlıklar halinde sınıflandırılmış ve çevirmen bakış açısından çeviri sorunsalı yaratan örnekler üzerinde durulmuştur.

#### 4. Türk Sağır Toplumunda Sağır Mizahın Aktarımında İşaret Dili Çevirisi

Mizahın aktarımı oldukça zorlu bir edimdir. Nitekim bir içeriğin mizah olarak kabul edilmesi alıcı kitlenin kültürel özellikleri dili ve mizahi söylemin içeriğiyle doğru orantılıdır. Chiaro, mizahın yeni bir kültür ve coğrafyaya aktarıldığında alıcı kitlenin dilsel ve kültürel normlarıyla uzlaşmak zorunda olduğunu ve mizahın sadece üretildiği kaynak dil ve kültüre özgü olmasından dolayı alıcı kültürde mizahi gücünü kaybettiğini belirtir (Chiaro, 2010, s. 1). İşiten toplumla aynı coğrafya içinde yaşayan Sağır toplumun mizahının işiten topluma aktarımında da benzer durum söz konusudur. Ayrıca bu aktarımı zorlaştıran unsurlardan biri de iletişim kanallarının farklılığıdır. Bu nedenle mizahın aktarımı diller arası, kültürler arası ve de göstergeler arası zorlu bir edimdir. Vojtechovsky Sağır toplumun işiten kültürün mizahına, işiten toplumun da Sağırın mizahına anlam veremedikleri için gülmediklerini ifade etmektedir (Vojtechovsky 2011’den akt. Perez & Klimkova, 2016).

Türkiye’de işaret dili çevirmenlerinin meslekleşmesi ve belli standartlarda değerlendirilmesi amacıyla MYK İşaret Dili Çevirmen Yeterliliği revize edilerek 16/05/2020 yılında yayımlanmıştır (T. C. Resmî Gazete sayı 16.05.2020-31129). Bu bağlamda Türkiye’de işaret dili çevirmenlerinin çalışma alanları göz önünde bulundurularak konferans, eşzamanlı, görsel-işitsel ve eğitimde eşlikçi işaret dili çevirmenliği olmak üzere dört yeterlilik hazırlanmış, işaret dili çevirmenlerinin uzmanlık alanları da tanımlanmıştır. Yukarıda belirtilen alanların her biri, işaret dilini akıcı ve iletişimsel bağlamda, doğru bir şekilde kullanma, kaynak metinde yer alan bilgiyi eksiksiz iletme, yüz mimikleri ve el dışı hareketleri yerinde, abartısız kullanma, kaynak ve erek kitle normlarına,

iletinin amacı ve niyetini doğru yorumlama, her iki kültüre de hâkim olma gibi yetkinlikleri gerektirmektedir. Bununla birlikte her alanda çevirmenin uygulayacağı teknik ve seçeceği stratejiler, alınan kararlar farklılık gösterecektir. Zorlu bir edim olan mizah çevirisinde de işaret dili çevirmeninin Sağır toplumun kültürüne ve deneyimine hâkim olması, birlikte yaşantı geçirmesi, Sağır toplum alışkanlıklarını bilmesi önemli unsurlardır. Bunun yanı sıra işaret dili çevirmeninin komik anlatıların çevirisinde her durumda farklı çeviri kararları alması ve kendi bilişsel süzgecinden geçirerek göstergeler arası bir yeniden yaratı, kurgulama ve komik ögenin amacına hizmet edecek bir çeviri yapması beklenmektedir. Genellikle çift dilli ve çift kültürlü olan CODA çevirmenlere komik anlatı, şaka gibi mizahi unsurların çevirisinde ne gibi yöntemleri kullandıkları ve hangi kararları aldıkları sorulduğunda bunun iletişim ortamına, alıcı kitleye ve bağlama göre değiştiğini ve bazı zorluklarda anlık çözüm yollarına gittikleri cevabı alınmıştır. Bazı durumlarda da özellikle kültürel unsurlar söz konusu olduğunda anlamın açılanarak aktarıldığı ve içeriğin kaynak kültürdeki değer ve anlamını ilettikleri anlaşılmıştır. Mizahi içeriklerin çevirisinde önce kaynak dil ve kültürde üretilen bütüncenin bağlam içinde yorumlanması, daha sonra erek dilin kültürüne uygun olarak eşdeğer ve edimbilimsel bir anlam oluşturmak amacıyla kaynak dil ve kültür içindeki yapısından arındırılması ve erek dil ve kültür dizgesinde yeniden oluşturulması uygun olacaktır. Bu doğrultuda çalışmanın giriş kısmında sözü edilen TİD ve Sağır Kültür alanında çalışma ve araştırma yapan yüksek lisans programlarında çevirmen eğitime ilişkin hazırlanacak ders içeriğinde mizahi unsurların çevirisindeki aşamalar, saptanan zorluklar, belirlenecek stratejiler ve yaklaşımların yer alması öngörülmektedir. Bu çerçevede çevirmenin kaynak dil ve kültürde iletilmek istenen mizahi unsuru analiz ettikten sonra zorlukları saptaması zorluğu kavraması, zorluğun tespitini yapması ve farklı durumlarda olası yaklaşımları düşünerek, çevirinin bir yaratıcılık edimi olduğu bilincinde olması gerekmektedir. Bu bölümde elde edilen veriler ve Sağır toplum yaşantısına dair gözlemlerden hareketle Sağır mizahının temel özellikleri ele alınarak bunların çevirisinde kullanılabilecek bazı strateji, uygulamalar ve çevirmen kararlarına yönelik öneriler ortaya konacaktır.

**a) Taklit etme:** Sağırlar bir araya geldiklerinde birbirlerini, işiten birini, ünlü bir bireyi taklit ederek eğlenmekte çok gülmektedir. Sağırlar arasında çok yaygın olan taklit etme bir gülme unsurudur (Delaporte, 2022; Bouchaveau, 1994). Delaporte (2022) Sağır toplumda taklit etmenin gözlem yapmak, görsel hafızayı kullanmak ve kendi algılarına göre tekrar oluşturmak olarak üç aşamada gerçekleştiğini belirtmektedir. Taklit etme Sağırların bir araya geldikleri her ortamda gündeme gelebilmektedir. Bu taklit, kişinin fiziksel özelliklerinin yanı sıra belli davranış kalıpları, kişiliği ve karakteristik özelliklerine gönderme yapmaktadır. (bkz. Bouchaveau, 1994). Bir ortamda orada bulunmayan bir kişiden bahsederken herkes dikkatle taklit edilen kişiyi tahmin etmeye çalışmaktadır. Burada Sağır bireyin işaret dilinin yanında taklit ettiği kişinin hareketlerine, davranış şekline, karakteristik özelliklerine öykünmesi ve bunları abartarak yapması söz konusudur. Aynı kişi farklı Sağır anlatıcılar tarafından çok değişik şekilde taklit edilebilmektedir. Nitekim her Sağır kendi deneyimi, söz konusu kişiyle olan ilişkisi, duyguları ve gözlemleri çerçevesinde bir taklit yapmaktadır. Bu taklitlerde hareket, yüz ve bakışlar bir bütün oluşturur. Abartılı mimikler vücut ve ağız hareketleri komik öğeleri oluşturmaktadır. Sağır anlatıcının gönderme yaptığı kişiye öykünerek, onun kişiliğine bürünmesi yani transfer, yapması söz konusudur. Taklit yapan Sağır bireyin mimikleri, kendi gözlemiyle kişiyi betimlemesi, işaret dili kullanımı gibi unsurlar Sağırların gülme derecelerini etkilemektedir.

Taklit, işiten birine gönderme yaptığında biraz karikatürize edildiği gözlemlenmektedir. Aşağıda verilen örnek tarafımızca gözlemlenmiştir. Örneğin Sağırlara bilgisayar dersi veren bir bayan öğretmen öğrenciler tarafından sınıfa girerken havalı yürüyüşü, çok canlı ve hareketli ders anlatması ve el hareketlerinin abartılı bir şekilde kullanılmasıyla taklit edilmiştir. Burada Sağır anlatıcı sadece mimik ve transfer yoluyla yani öğretmene öykünerek bir taklit yapmış, bu taklit, Sağır öğrencileri çok güldürmüş ve eğlendirmiştir. Çevirmen bakış açısından ele alındığında bazı sorular belirmektedir. İlk etapta işaret dili çevirmeni bu anlatıyı işiten topluma konuşma dilinde aktarmak durumundadır. Görsel-uzamsal bir düzgüden işitsel-sözel bir düzgülüye geçiş yani göstergeler arası bir çeviri söz konusudur. Bu çerçevede öykünerek yapılan taklitte işaret dili çevirmeni büyük ikonositenin parçası öykünmeyi sözcüklere dökerek anlatabilir. Yukarıdaki öykünme, çevirmen tarafından “Öğretmen kendine güvenli adımlarla sınıfa girdi. Derste enerjisi oldukça yüksekti, her şeyi çok güzel anlattı.” şeklinde çevrilebilir. Burada öğretmenin havalı yürüyüşü kendine güvenli olarak aktarılmıştır. İşiten erek kitleye çevrildiğinde komik ögenin kaybolduğu da gözlemlenmektedir. Nitekim Sağırların gülmesine neden olan abartılı yüz, vücut, el hareketleri ve bakışlardır.

**b) Sağırlar tarafından işitme yetilerinin olmaması bir avantaj olarak görülmesi ve işiten toplumu yeren komik anlatıların üretilmesi:** Aşağıda yer alan saptamalar Sağır toplumla ortak yapılan proje ve toplantılarda, çeşitli organizasyonlarda tarafımızca gözlemlenmiştir. Bu başlıkta mizah kuramlarında biri olan üstünlük kuramından bahsedilebilir. Sağırların işaret dilini yeni öğrenen biri için gülerek “Senin işaret çok yavaş ya da o işaret olmaz! Senin pratik yapman lazım, senin mimik hiç yok çünkü sen Sağır değilsin. Siz konuşanlar hep böyle!” diyerek işiten bireyden daha üstün olduğunu ifade eder ve güler. Aynı şekilde Sağırlar işitenleri çok donuk ve mimiksiz bulmakta, bununla ilgili olarak da işiten bireyin bu halini taklit ederek aralarında gülmektedir. Çevirmen bu ifadeyi çevirirken karşı tarafın yanlış anlamaması için biraz yumuşatması uygun olacaktır: “İşaret dilini öğrenmek için pratik yapmak ve mimik kullanmak gerekir, konuşan ve duyanlar fazla mimik yapmıyorlar” şeklinde bir çeviri önerilebilir. Ancak söylemi yumuşatarak ve genelleyerek bir çeviri yapıldığında komik öge kaybolmaktadır. Bunun için çevirmen açıklama yaparak Sağırların bu duruma çok güldüklerini ekleyebilir. Böylece konuşan ve işiten toplumun Sağır kültürüne ilişkin bir mizahi unsur hakkında bilgi sahibi olması sağlanır. Çevirmenin söylemi yumuşatması ve genelleme yapmasının gerekçesi Sağırın söyleminin işiten toplum açısından kaba olarak algılayabilme durumudur. S/sağır ve işitme engelliler TİD konuşanlar için “sen” adılımlı kullanılmaktadır. “siz” daha çok çoğul kişi adılı olarak kullanılmaktadır.

**c) Yüz mimikleri, ağız hareket ve jestlerini kullanılarak komik ögenin yaratılması:** Kendi Instagram ve Youtube kanalında kendisi gibi Sağır olan eşi Melek Pehlivanla sık sık komik anlatılara yer veren Ali Pehlivan, Sağırlar tarafından çok takip edilmektedir. Pehlivan’ın Instagram adresinde kayıtlı videolar arasında haftanın günlerinde insanın psikolojik durumuna ilişkin sadece yüz mimikleri ve ağız jestiyle ürettiği bir komik anlatı bulunmaktadır (Pehlivan, A., @ali\_pe-deaf, 2022). Bu anlatıda Pehlivan araba kullanmaktadır. Pazartesi günü, yüz ifadesinde bir ciddiyet gözlemlenmektedir. Salı günü yüzünde çok hafif bir gülümseme, Çarşamba günü bu gülümseme biraz artmakta, Perşembe günü daha da artmakta, Cuma günü ise gülümseme ile birlikte neşeli bir yüz ifadesi oluşmakta, Cumartesi günü bu neşe coşkuya dönüşmekte ve Pazar günü ise yüzünde mutsuz bir ifade gözlemlenmektedir. Sağırların çok güldüğü ve beğendiği bu anlatının çevirisinde çevirmenin Sağırın yüz ifadesini ve mimiklerini söze dökmesi ve açıklama yapması uygun bir

strateji olabilir. Çevirmen, “Pazartesi haftanın ilk günü olduğu ve işe gitmek durumunda olduğumuz için kendimiz pek iyi hissetmeyiz, Salı günü biraz daha iyi hissederiz, Çarşamba ise haftanın ortası olduğu için biraz keyifleniriz, Perşembe hafta sonuna bir gün kaldığı için mutlu oluruz, Cuma ise çok rahatlarız çünkü haftanın son günüdür, Cumartesi tatil, dinleniriz, arkadaşlarımızla buluşuruz, ailemizle zaman geçiririz, Pazar günü ise biraz keyfimiz kaçır tatil biter, ertesi gün iş başlar.” şeklinde bir açıklama yoluna gidebilir. Burada işiten birey yüz hareketlerinden Sağırın ruh halini anlayabilir; bununla birlikte alıcı kitlenin görme engelliler olduğu düşünüldüğünde çevirmenin açıklaması etkili olacaktır. Ancak komik öğeyi yaratan yüz ifadesidir; bu nedenle komik içerik açıklayıcı sözel bir içeriğe dönüştüğünde gülme etkisi kaybolmaktadır.

**d) Sağır anlatıcı tarafından komik anlatıların hikâyeleştirilmesi:** Bu anlatıların bazılarında beklenmedik sonuç gibi uyumsuzluk kuramı gözlemlenmektedir. Bu anlatıda Sağır anlatıcı Özgür Akbulut (2021) kendi You Tube kanalında “Çocuk Ütüleme Hayalleri” adı altında Sağır toplum tarafından çok komik bulunan bir hikâye anlatmaktadır. Bu hikayedeki anlatının konvansiyonel işaret diliyle transkripsiyonu verilmiş, ardından Türkçe yazı diline dönüştürülmüştür:

BİR + ANNE + ÜTÜ YAPMAK + (BETİMLEME: AYAKTA ÜTÜ YAPIYOR) (MİMİK: DUDAK HAREKETİ İLE ÖZENLE ÜTÜ YAPAN MUTLU BİR ANNE) + ÇOCUK + (YÖNELME: ANNEYE BAKIYOR, ANNENİN BOYU ÇOCUKTAN UZUN OLDUĞU İÇİN ÇOCUK YUKARI DOĞRU BAKIYOR) ANNE + BAKMAK + ÇOCUK + ANNE + BAKMAK + ÜTÜ + YAPMAK + ? ? + (MİMİK: SORGULAYICI BAKIŞ) ANNE + ÜTÜ + YAPMAK + (ANNE MİMİK: SEVGİ DOLU BAKIŞ, GÜLÜMSEME) ÇOCUK + BAKMAK + ANNE + ÜTÜ YAPMAK + NE + ?? HER GÜN + GÖRMEK + GÖRMEK + ÜTÜ + YAPMAK + HEP + SEN + ? + EVET + (MİMİK: KAFA İLE ONAYLAMAK) KIYAFET + ÜTÜ + TEMİZ + HEP + KADIN + ÜTÜ + ÖYLE + KIYAFET/GÖMLEK + DÜZ + LAZIM + DÜZ + ÇOCUK + ÜTÜ + DÜZ + (MİMİK:ANLAMAMAK) ANLAMAMAK + ANNE + SÖYLEMEK+ ÜTÜ + OLUMSUZLUK İŞARETİ (ÜTÜSÜZ) KIYAFET + KIRIŞMAK + SIKIŞMIŞ + BURUŞMAK + (MİMİK: AĞIZ YAMUK HALDE) ÇİRKİN + (MİMİK: OLUMSUZ KAŞLAR ÇATIK) + KIYAFET + ÜTÜ + KIYAFET + DÜZGÜN + ÇOCUK + BAKMAK + (MİMİK: HIMM ANLADIM) + ANLAMAK + ANNE + (MİMİK: ŞEFKATLİ, SEVGİ DOLU BAKIŞ) + TATLI + OĞLUM + ÇOCUK + ANNE + BAKMAK + YÜRÜMEK + DURMAK + (BETİMLEME: AKLINA BİŞEY GELDİ) GÜZEL +YAPMAK + AKIL + (BETİMLEME: KENDİ KENDİNE DÜŞÜNÜYOR) GERİ + DÖNMEK + (MİMİK: SORGULAYICI BAKIŞ) + ANNEYE DOKUN + ANNE + ÜTÜ + YAPMAK + TEKRAR + OĞLUM + TATLI + BENİM (AĞIZ: TATLIM) ÇOCUK + SEN + ÜTÜ + DÜZGÜN + (MİMİK: GÖZLER AÇILIYOR) + EL + (BETİMLEME: EL ÜERİNDEN DİĞER EL GİDİYOR, DÜZ ZEMİN )DÜZ + FİKİR + O + BENİM + NİNE + YÜZ + BURUŞUK + (BETİMLEME: GÖZLER KISIK, YÜZ BURUŞUK ELLERİ İLE YÜZÜNDEKİ YAŞLILIĞA BAĞLI KIRIŞIKLIK VE BURUŞUKLUĞU ANLATIYOR) ÜTÜ + ? ANNE (MİMİK: ŞAŞIRMIŞ) AHHH ! ([https://www.youtube.com/watch?v=pjyrjiMfE\\_g](https://www.youtube.com/watch?v=pjyrjiMfE_g))

“Bir gün bir çocuk annesini ütü yaparken gördü. Zaten sık sık annesi ütü yapıyordu. Annesinin yanına gidip neden sürekli ütü yaptığını, bunun ne işe yaradığını sordu. Annesi ona şöyle dedi: “Ütüyü bütün kadınlar hep yapar oğlum, çünkü kıyafetlerimizin kırışik buruşuk olması hiç güzel değil. Ütülenince bak kırışiklikler düzelir, mis gibi olurlar, tertemiz bak tatlım” dedi. Çocuk cevabını alınca “himm tamam” dedi ve oradan ayrılıp yürümeye başladı. O anda aklına birşey

*geldi kendi kendine bu güzel fikri çok beğendi. Tekrar annesinin yanına döndü. “Anneee” dedi, annesi biricik oğluna “efendim tatlım” diye cevap verdi. “anneciğim, akluma bir fikir geldi, madem ütü bu kadar kırışıklığı gideriyor, güzel yapıyor kıyafetlerimizi, büyükannemi de ütülese ya! Baksana onun yüzü kırışık buruşuk, onu da ütüle yüzü dümdüz olsun”.*

Yukarıdaki anlatıda işaret dili ve Sağır kültürüne özgü kullanımlara hakim olan çevirmen için zorlayıcı bir unsur bulunmamaktadır. Ancak Sağırın olayları anlatırken çok detay ve tekrar kullanması, kısa bir olayı bile eklemeler yaparak anlatması kültürel bir özelliktir. (Delaporte, 2002, s. 270). Bu nedenle çevirmen bu anlatıda tekrarları ve detayları çıkararak komik öğeye vurgu yapmalıdır. Bununla birlikte sözcüklere döküldüğünde çocuğun yüzündeki ve bakışındaki komik öge kaybolmaktadır. Çeviri sürecinin sonunda Sağırın hikâye olarak adlandırdıkları komik anlatılar çeviri yoluyla fıkraya dönüşmektedir. Bu komik öge anlatı olması itibarıyla diğerlerinden ayrılmaktadır.

**e) İşaret dili kullanımıyla komik öğenin oluşturulması:** Üstünlük kuramı bağlamında Sağır bireyin işiten topluma karşı kendini üstün görmesi olarak ele alınabilecek bu duruma örnek olarak kıskanç sözcüğünün işareti verilebilir. İşaret ve küçük parmakların açık, diğer parmakların kapalı olarak işaret parmağının altına değdirilmesi ile gösterilen bu işaretin konumunun ve hareketinin değişmesi ile anlamı değişmekte “hayat kadını” anlamına gelmekte, bu durum Sağır bireyde gülmeye neden olmaktadır. Burada çevirmen çevirisinde işaret dilinde sadece işareti bilmenin yanında işaretin konumu ve hareketinin çok önemli olduğu bilgisini de vererek işiten topluma işaret dilinin kullanımına ilişkin bir bilgiyi de aktarır. İşaret dilinin sadece işareten oluştuğu gibi yaygın inancı da bu açıdan açıklık getirir. Bunun yanı sıra Sağırın işareti yaparken parmağın gözlüğe takılması ve gözlüğün gözden fırlaması Sağır tarafından yüz mimikleri ile abartılarak gülmeye neden olmaktadır (bkz. Denli, Ş. @sidenli89 “üçlü gözlük düşen”, Komedi-Dram Hikaye). Diğer bir öge farklı işaret dillerinin kullanılmasıyla harmanlanan işaretlerdir. Burada işaretin yapımı ile komik öge oluşturulmaktadır (bkz. Denli, Ş. @dragunovandrey.ru; @sdenli89). Rus işaret dili ve TİD işaret dilinin kullanımı buna örnek gösterilebilir.

**f) Sağır bireyin başından geçen bir olayı anlatması ve komik unsurlarla senaryolaştırması:** Bu anlatıların bazılarında beklenmedik sonuç gibi uyumsuzluk kuramına uygun yapılar gözlemlenmektedir. Burada Sağır bir bireyin başından geçen olayı yüz, hareket, durum, ve öykünme gibi unsurları kullanarak komik etkiyi vermektedir. Sağır birey bu olayı şöyle anlatır: Bir gün yolda yürüyordum, dört tane köpek çıktı önüme (köpeğe öykünme, yüzünde korku ifadesi) çok korktum önümde bir duvar vardı. Duvardan hemen atlardım (jest mimik atlama hareketi). Ama bir de baktım gözlüğüm yok. (abartılı yüz ifadesi). Orada bekledim. Köpekler gidince gözlüğümü düşürdüğüm yere gittim. Ama gözlük yok! (Şaşkınlık ve merak ifadesi). Aradım, aradım, yok. Yaramaz köpekler gözlüğümü alıp gitmişler, belki gözlüğümü yediler (bkz. Dağtekin M.E. @musaemredağtekin). Bu anlatıda köpekleri betimlerken ve aktarımlarım (transfer) ve sınıflandırıcıların kullanılmakta yüz ifadesi ve bakış komik öge olarak algılanıp gülmeye sebep olmaktadır (Bahan, 2006; Bouvhauveau, 1994; Sutton-Spence & Napoli, 2012).

Bu anlatı Sağır tarafından çok komik olarak algılsa da işiten toplum için komik öğeler içermemektedir. Çevirmenin anlatıdaki Sağır kültürüne özgü el dışı hareketleri, iyi yorumlaması ve sonunda Sağırın bu anlatıya çok güldüklerini de eklemesi önerilebilir. Kişinin korkusunu ve kaygısını yani aynı etkiyi aktarması önemlidir.



**g) Sağır toplumun diğer engelli gruplarından farkını vurgulayan ve işiten toplumla iletişimde kilit rol oynayan işaret dili çevirmenine ilişkin komik hikayelerin anlatılması:** Sağırılar geniş toplum içinde büyük oranda işaret dili çevirmeni aracılığıyla iletişim kurmaktadır. Bu nedenle işaret dili çevirmeni Sağır için çok önemli bir rol oynamaktadır. Sağırılar çevirmenlerin onlar için ne kadar önemli olduğunu çeşitli fıkralarla anlatmaktadır: Görme engelli biri vefat eder ve defnedilirken bastonuyla birlikte gömülür, bedensel engelli biri vefat eder ve tekerlekli sandalyesiyle birlikte gömülür, işitme engelli bir vefat eder, işitme cihazıyla birlikte gömülürken birden biri çıkar ve bu kişinin senelerce bir çevirmenle çalıştığını söyleyerek işaret dili çevirmeniyle birlikte gömülmesi gerektiğini söyler. Bunu üzerine çevirmen buna feryat eder. “Olur mu öyle şey” der. Sağırılar bu fıkraya çok gülmektedir. Çevirmen bu fıkrayı işiten topluma aktarırken işaret dili çevirmenin Sağır toplum için ne kadar hayati olduğunu ve çevirmenlerin Sağır toplum içindeki kültürel yerini belirtmesi uygun olur. Burada Sağır toplum farkındalığı yaratılır ve konuşma dillerinde çeviri yapan bir çevirmene göre işaret dili çevirmenin farkı vurgulanır. (bkz. Korkmaz, H.H. @isaretadam)

**h) Türk Sağır toplumuna özgü şakayla karışık oyunların oynanması:** “Çaydanlık şakası bu oyuna örnek verilebilir (Sağır derneklerindeki yaşantılarımız sırasında gözlemlenmiştir). Türk toplumunda çay genel olarak vazgeçilmeyen bir içecektir. Sağır derneklerinde çay gözde içeceklerden kabul edilir. Sağır birey boş çaydanlığı alarak oturan Sağırlara tek tek yaklaşıp üstlerine çayı döküyor gibi yapar. Sağırılar bu durum karşısında hem korkar hem de gülerler. Oyun şeklinde diğer bir şaka ise “sinek konma” şakasıdır. Bu şakada beş ila on kişi halka şeklini alır. Oyunu bilen kişi başlarken elinde bir sinek varmış gibi hareket ederek sineği uçurarak sağındakinin herhangi bir yerine kondurur (örneğin omuzuna). Bu kişi, hayali sineği konduğu yerden alıp uçurarak bir yanındakinin vücudunun herhangi bir yerine koyar. Oyun halkanın sonuna kadar devam eder. Halkanın başına gelindiğinde başlangıçtaki oyun kurucu hayali sineğin vücudunda konduğu yeri öper. Buna herkes şaşırır, çünkü oyuncular bilmeden yanındakinin herhangi bir yerine sineği koymuş olabilir ve öpmek zorundadır. Bazısı enseyi, bazısı koltuk altını, bazısı ise ayak bileğini, bacağını öpmek durumunda kalır. Bu şakayla karışık oyunda komik öğeyi yaratan hareket, jest ve mimiklerdir. Oyunun içeriği çevirmen tarafından aktarılır bununla birlikte jest ve mimiklerle ifade edileni de aktarmak önemlidir. Bu nedenle Sağır kültürüne hakimiyet önem kazanmaktadır.

**i) Sağır anlatıcı tarafından bilmece niteliğinde kısa fıkraların anlatımı:** El dışı hareketlerin ve yüz mimiklerinin oldukça fazla olduğu bu anlatılarda Sağır anlatıcı tarafından sorulan bilmecelere Sağırın cevap vermesi beklenmektedir. Verilen cevap Sağırlarda gülme etkisi yapmaktadır. Bu anlatılardan bir tanesinde odada bir adam intihar etmiştir ve yerde boynunda bir ip yatmaktadır. Her yer su içindedir. Sağır anlatıcı neden her yerin su olduğunu sorar; cevap ise adamın sandalye yerine buz kalıbının üzerine çıkmasıdır. Buz eriyince adam düşmüş ve ölmüştür. Bu bilmecenin cevabı verildiğinde Sağırılardan çok güldükleri yapılan yorumlardan anlaşılmaktadır. Burada da komik öğe bilmecenin anlatılış şeklidir. Konuşma diline aktarıldığında komik öğe kaybolmaktadır. (bkz. Özgür Akbulut, <https://www.youtube.com/watch?v=2-zi1V6Wb2Q&t=25s>).

Yukarıda ele alınan örneklerde hareketle mizah unsurlarının çevirisinde çevirmenin baş vurabileceği stratejiler, açıklama, anlamı ve komik unsur koruyarak içeriği daraltma, ifadeyi yumuşatma, mizahi unsurun amacını ve işlevini gözetme, el dışı hareketleri iyi analiz etme ve bunları konuşma dilinde eşdeğer sözcüklerle aktarma olarak sınıflandırılabilir. Görsel kültür ve el

dışı hareketlerin ağır bastığı Sağır mizahında konuşma diline doğru çıkıldığında çeviri sürecinde komik ögenin kaybolduğu görülmektedir. Bu veriler Sağır Kültür ve çeviri çalışmalarında Sağır toplumun mizah ürünlerinin çevirisinde çevirmen stratejilerine yönelik ders kaynağının oluşturulmasında bir eğitim materyali önerisi olarak ele alınabilir.

### Sonuç

Sağır mizahı, Sağır Çalışmaları bağlamında yeni bir konudur. Sağır kültürünün önemli bir bileşeni olan Sağır mizahı alanında yapılan araştırmalar genellikle İngiliz (BSL) ve Amerika (ASL) işaret dillerine ve Sağır toplumuna yöneliktir. Türkiye’de sadece bu alana özgü bir çalışma yapılmamakla birlikte bazı tez ve araştırmalarda Sağır kültürü bağlamında kısmen ele alınmıştır. Bu doğrultuda öncelikli olarak genel mizah kuramları, ardından Sağır mizahına yönelik literatür taranmış, alan yazınında temel araştırmacıların görüşlerine yer verilmiştir. Buradan hareketle Türk Sağır toplumunda mizah anlayışı irdelenmiş ve çeviri bağlamında ele alınmıştır. Bilindiği üzere Türkiye’de işaret dili eğitimine ilişkin bir lisans eğitimi bulunmamaktadır. Bununla birlikte TİD ve Sağır çalışmaların desteklemek ve araştırma alanları oluşturmak amacıyla açılan tezli (Ankara Üniversitesi Tömer Türk İşaret Dili) ve tezsiz yüksek lisans programları (Hacettepe Üniversitesi Disiplinler arası Türk İşaret Dili Çalışmaları ve Uygulamaları) ile engelsiz erişim alanında yapılan girişim ve araştırmalar, bu alana önemli katkılar sunmaktadır. Sağır Kültürü odaklı çalışmalar arasında Sağır Toplum mizahını konu alan bu çalışmada Türk Sağır toplumunun kültürel değerleri içerisinde yer alan ve Sağır’ların ortak deneyimlerinin ürünü olan Sağır mizahı ve komik anlatılar Sağır topluma dair gözlem ve Sağır’ların kendilerine ait sosyal medya platformlarından elde edilen verilerden hareketle mizah kuramları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu veriler, Sağır mizahı ve Sağır kültür odağında zorlu bir edim olan işaret dili çevirisi bağlamında incelenmiş, çevirmen kararları ve stratejileri açısından öneriler getirilmiştir. Sağır mizahı Sağır toplumun işaret dili kullanımı ve görerek algılamasıyla biçimlenen dünya görüşlerinin, yaşantılarının ve işiten topluma bakış açılarıyla şekillenmektedir. Sağır mizahına yönelik literatürde yer alan araştırmalar Sağır mizahının her ne kadar ait olduğu ülkenin kültürel özelliklerini yansıtsa da genel olarak Sağır bireyleri ortak bir noktada birleştirmektedir. İşiten toplumdan iletişim modaliteleri bakımından ayrılan Sağır toplumun mizahının görsel bir kültüre dayandığı ve mizahi unsurların üretiminde bu kültürün belirgin olduğu saptanmıştır. Aynı coğrafya içinde bulunmalarına rağmen işiten toplum ve Sağır toplumun farklı şeylere güldükleri, mizah anlayışlarının benzer olmadığı görülmektedir. Sağır mizahın aktarımı söz konusu olduğunda kültür ve dilin yanı sıra göstergeler arası bir çeviri de devreye girmektedir. Bu nedenle çeviri süreci daha da zorlaşmakta, kaynak dilde oluşturulan komik ögenin erek dil ve kültüre aktarımında kaybolduğu gözlemlenmektedir.

Bu çalışmayla söz konusu yüksek lisans programlarında yer alan, işaret dili çevirisi dersinde Sağır mizah çevirisi bağlamında ders içeriğinin oluşturulması ve benimsenecek yaklaşımlara ilişkin bir veri sunulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra mizah, Sağır kültürünü ve işaret dilini daha geniş kitlelere tanıtmak için bir araç olarak kullanılabilir. Bu tür mizahi içeriklerin S/sağır ve işitme engelli bireylerin karşılaştıkları zorluklara dikkat çekmek, toplumda farkındalık yaratmak için etkili bir eğitim materyali mahiyetinde kullanılması ve Sağır kültürüne ilişkin yapılan akademik çalışmaların işaret dili çevirisi, ayrıntılı alt yazı gibi engelsiz erişim araçlarıyla S/sağır ve işitme engelliler için erişilebilir hale getirilmesi önerilmektedir.

### Extended Abstract

International regulations such as the United Nations Convention on Rights of Persons with Disabilities and the EU Disability Strategy, emphasize the integration of people with disabilities into the wider society. These have led to an increase in awareness and acceleration of academic research and studies on disabilities. Thus, various master's programs have been initiated in Türkiye to contribute to academic research in the field of TİD (Turkish Sign Language), Deaf studies and accessibility. People who are D/deaf and hard of hearing (DHH) in Turkey constitute the Turkish Deaf community. "This community is a very rich subculture that is mostly involved in the federations and associations of the DHH throughout Turkey, conducting artistic activities such as national and international plays, films, and training licensed athletes" (Dikyuva et al. 2015, p. 47). This study aims to raise awareness about the humor elements of the Turkish Deaf community and to focus on translation decisions and strategies in conveying humorous elements in sign language interpreting.

The study consists of four sections. The first section outlines that sign languages, differs from spoken languages using auditory-verbal conventions in terms of language modalities and representations with their visuospatial structure and show different structural features. The iconic structure of TİD, the use of sign language, and non-hand signs such as facial expressions and gestures are the basic elements that form the meaning in funny narratives and jokes in Deaf humor.

In the second section, general humor theories are discussed with relevant literature. Special emphasis is placed on the humor theories produced by Raskin (1985) and especially Attardo (1994) used in the methodology of the analysis section.

In the third chapter, Deaf culture and Deaf humor, it is emphasized that Deaf humor is a new subject of study, and that Deaf humor has been dealt with in the context of Deaf culture among the research on the Deaf community. In this section, the views of the researchers who are the basis of the literature on Deaf humor were included. In the related literature, J. M. Bienvenu, (1994), Guy Bouchaveau (1994), Rachel Sutton-Spence and Donna Jo Napoli (2012), Suzan D. Ruherford, (2014), Delaporte (2022) Perez and Klimkova (2016), and other researchers are discussed. It has been stated that visual culture, which is the most prominent feature that distinguishes the Deaf community from the hearing community, plays a key role in the formation of Deaf humor. For the formation of Deaf humor, Deaf people gather and share their ideas, lifestyles, projects and problems. Furthermore, they use signs in a way that can create a funny element outside of their own meanings and laugh at it, as well as using standard sign language. Humor is an important component of Deaf culture, as humor is passed down from generation to generation in the Deaf community and brings Deaf people closer to each other.

In the fourth chapter the transmission of humor is presented as a challenging act and that the acceptance of a content as humor is directly proportional to the cultural characteristics of the recipient audience, the language, and the content of the humorous discourse. In this section, the characteristics of humorous elements and funny narratives in the Turkish Deaf community are explained based on concrete data from the Instagram accounts of Deaf individuals, You Tube channels and data observed in communities such as Deaf associations and federations, and grouped under nine different headings. Strategies such as paraphrasing, narrowing the content while preserving the meaning and the comic element, softening the expression, observing the purpose

and function of the humorous element, analyzing the off-hand gestures well and conveying them with equivalent words in spoken language have been suggested in the translation of these narratives, which contain structures specific to Deaf culture, where off-hand gestures such as facial expressions, eyebrow and eye movements are intense, but it has been observed that the comic element is lost. It was stated that these data can be considered as a training material suggestion in Deaf Culture and translation studies for the creation of a course resource for translator strategies in the translation of humor products of the Deaf community.

### Kaynakça

- Akalın, Ş. H. (2013). Türk İşaret Dili. *Yeni Türkiye Dergisi* (Türkçe Özel Sayısı), 55, 1496-1502.
- Arık, E. (2013). Türk İşaret Dili'nde sınıflandırıcılar üzerine bir çalışma, *Bilig*, 67, 1-24.
- Attardo, S., & Raskin, V. (1991). Script theory revis(it)ed: joke similarity and joke representation model", *HUMOR:the International Journal of Humor Research*, Mouton de Gruyter, (4)3-4, 293-348.
- Attardo, S. (1994). *Linguistic Theories of Humour*. Mouton de Gruyter.
- Attardo, S. (2019). Humor in Language. Oxford Research Encyclopedia, Linguistics. USA: Oxford University Press.
- Attardo, S. (2002). *Translation and Humour: An Approach Based on the General Theory of Verbal Humour (GTVH)*. St. Jerome Publishing.
- Bahan, B. (2006). Face-to-face tradition in the American Deaf community: dynamics of the teller, the tale and the audience. In Bauman, D., Nelson, J. & Rose, H. (eds.). *Signing the body poetic*, 21-50. University of California Press.
- Baillet, C. (2013). Culture Sourde et culture de consommation. La nécessité d'une approche pluridisciplinaire. *Management et Avenir*, 4 (62), 135-152.
- Berger, A. A. (1976). Anatomy of the joke. *Journal of Communication*, 26(3), 113-115.
- Bertin, F. (2010). *Les Sourds Une Minorité Invisible*. Brochet.
- Bienvenu, M. J. (1994). Reflections of deaf culture in deaf humor. In Erting, C., Johnson, R., Smith & Snider, *The Deaf way. Perspectives from the International Conference on Deaf Culture*, Washington, DC: Gallaudet University Press.
- Bouchauveau, G. (1994). Deaf humor and culture. Carol J. Erting, Robert C. Johnson, Dorothy L. Smith, & Bruce C. Snider (Ed.) *The Deaf way: perspectives from the International Conference on Deaf Culture*, 24-30. Gallaudet University Press.
- Chiaro, D. (2010). Translation humor in the media. In D. Chiaro (Ed.), *Translation, humor and the media*, 1-16. London & Newyork: Continuum.
- Cuxac, C. (2000). Les langues des signes une perspective sémiogénétique: normes et variations. *Acquisition et Interaction en Langue Etrangère*, 15(21),11-36. <https://doi.org/10.4000/aile.73>
- Décure N. (2015). Une promenade ensoleillée: la place de l'humour et du rire dans l'enseignement des langues. *Etudes en didactique des langues. Humour*, 25, 37-54.

- Delaporte, Y. (2002). *Les Sourds C'est Comme Ça*. Editions de la Maison des Sciences de l'Homme.
- Dikyuva, H., Makaroğlu, B., & Arık, E. (2015). *Türk İşaret Dili DiBilgisi Kitabı*. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.
- Fırat, B. (2023) *Sağır Sporlarında Antrenör-Sporcu İlişkisi ve İşaret Dili Çevirmeninin Rolü*. Gazi Kitabevi.
- Güler, Ç., & Güler, B.U. (2010). *Mizah, Gülme ve Gülme Bilimi*. Yazıt Yayıncılık.
- Holcomb, T. (2016). *Introduction à la culture Sourde*. Collection: Connaissance de la Diversité.
- Kant, E. (1951) *Critique du jugement*. Virin.
- Kemaloğlu, Y. K. & Kemaloğlu P. Y. (2012). The history of sign language and deaf education in Turkey, *The Turkish Journal of Ear Nose and Throat*, 22 (2), 65-76.
- Kerbrat-Orecchioni, C. (1981). Les usages comiques de l'analogie, *Folia Linguistica*, 15(2), 163-183.
- Koch, L. (2016). *Learning American sign language to experience the essence of deaf culture*. Ohio University Cognella Academia Publishing.
- Krentz, C. (2009). Open Your Eyes: Deaf Studies Talking (review). *Sign Language Studies*, 10 (1), 110-132.
- Kubuş, O., İlkbaşaran, D., & Gilchrist, S. K. (2016). Türkiye'de işaret dili planlaması ve Türk İşaret Dili'nin yasal durumu. E. Arık (Der.) içinde, *Türk İşaret Dili Araştırmaları*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Lakoff, G., & Turner, M. (1989). *More Than Cool Reason: A Field Guide to Poetic Metaphor*. University of Chicago Press, Chicago.
- Lane, H. (2005). Ethnicity, ethics, and the Deaf World. *The Journal of Deaf Education*, 10(3), 291-310, <https://doi.org/10.1093/deafed/eni030>.
- Liddell, S. (1980). *American Sign Language Syntax*. The Hague: Mouton.
- Makaroğlu, B. (2020). Türk İşaret Dilinde anlamsal bağlantılığın ve gösterimselliğin sözlüksel erişime etkisi. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37(2), 276-289 doi:10.32600/huefd.673802.
- Mesleki Yeterlilik Kurumu (MYK). (2020). İşaret dili çevirmeni (Seviye 6) ulusal yeterliliği onaylandı. <https://www.myk.gov.tr/index.php/trhaberler/34-meslek-standarlar-dairesi-bakanl/1794-isaret-cevirmeni-seviye-6-taslak-yeterliliği-hazırlandı>.
- Moody, B., Vourch'A., Girod, M., Hof, D., Benelhocine, R., & Dumarın. S. (1998). *La langue des signes, tome I. Histoire et Grammaire International Visual Théâtre Edition IVT*.
- Morreall, J. (1997). *Gülmeyi Ciddiye Almak*. (Çev: K. Aysever, Ş. Soyer), İris Yayıncılık.
- Oral, A. Z. (2016). *Türk İşaret Dili Çevirisi*. Siyasal Kitabevi.
- Öğüt Eker, G. (2009). *İnsan Kültür Mizah-Eğlence Endüstrisinde Tüketim Nesnesi Olarak Mizah*. Grafiker Yayınları.

- Öngören, F. (1998), *Türk Mizahı*. İş Bankası Yayınları.
- Özyürek, A., Zwitterloodand, İ., & Perniss, P.M. (2010). Locative expressions in signed languages: A view from Turkish Sign Language (TİD). *Linguistics* 48 (5): 1111-1145.
- Palmer, J. (1994). Taking humour seriously. Taylor & Francis e-Library.
- Panichelli, C. (2007). Le Mécanisme de défense de l'humour : un outil pour le recadrage. *Cahiers critiques de thérapie familiale et de pratiques de réseaux*, 2(39), 39-56, <https://doi.org/10.3917/ctf.039.0039>
- Perez, E., & Kilimkova, S. (2016). Linguistic and cultural determinacy of Deaf humour. *X Lingua*, 9 (4), 108-115, Doi: 10.18355/XL.2016.09.04.108-115.
- Poirier, D. (2005). La surdité entre culture, identité et altérité. *Lien social et politiques*, 53, 59-66. <http://id.erudit.org/iderudit/011645ar>.
- Raskin, V. (1985). *Semantic mechanisms of humor*. Dordrecht: Kluwer Academic.
- Rutherford S. D. (1983), Funny in Deaf. Not in Hearing, *The Journal of American Folklore*, 96-381, 310-322.<sup>[1]</sup><sub>SEP</sub>
- Sallandre, M.A. (2020). Comparaisons typologiques entre les langues des signes, une approche sémiologique. *Lalies*, 40, 9-30. Editions Rue d'Ulm, Presses de l'Ecole normale supérieure (halshs-03254264)
- Salmon, C. (2011). Sourds: Les Invisibles. *Sens Dessous* 1(8), 44-54. Editions de l'Association Paroles. DOI: 10.3917/sdes.008.0044
- Smadja E. (1993). *Le Rire*. Que sais-je? PUF.
- Sömen, Onur. (2022). *Türk Sağır ve İşitme Engelli Halkbilimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Sutton-Spence, R., & Donna Jo, N. (2009). Deaf Jokes And Sign Language Humor. *Humor*, 25 (3), 311-337.DOI:10.1515/humor-2012-0016.
- Taub, S. F. (2001). *Language From the Body Iconicity and Metaphor in American Sign Language*. Cambridge University.
- Vandaele, J. (2010). Humor in translation. In Yves Gambier (Ed). *Handbook of translation studies*, 147-52. John Benjamins Publishing.
- Zeshan, U. (2003). Aspects of Türk İsalet Dili (Turkish Sign Language). *Sign Language and Linguistics*, 6(1), 43-75.

## Elektronik Kaynaklar

### Instagram

- Dağtekin, M. E. [@musadağtekin]. (t.y.)
- Kormaz, H.H. [@isaretadam]. 20/01/2024
- Pehlivan, A. [@ali\_pe\_deaf]. 15/08/2022
- Denli, Ş. [@sdenli89 Komedi-Dram Hikaye].2/01/2021

Denli, Ş. [@sdenli89, @dragunovandrey Komedi-Dram Hikaye]. 05/05/2020

### Youtube

Akbulut, Ö. (Özgürthetravel, [https://www.youtube.com/watch?v=pjyrjiMfE\\_g](https://www.youtube.com/watch?v=pjyrjiMfE_g), 27/11/2021). Retrieved, 19/11/2023.

Akbulut, Ö. (Özgürthe travel, <https://www.instagram.com/isaretadam/reel/C14SGi2sdn6/>). Retrieved, 1/01/2024.

**Ethical Statement/Etik Beyan:** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

**Çatışma beyanı/Declaration of Conflict:** Çalışmada kişi ya da kurumlar arası çıkar çatışmasının olmadığı beyan olunur. / It is declared that there is no conflict of interest between individuals or institutions in the study.

**Telif Hakkı&Lisans/Copyright&License:** Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0